

РОЗДІЛ 7 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.091+821.162.1.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.32>

ГАБІТУСИ ПОВСЯКДЕННОСТІ: МАРКЕРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

HABITS OF EVERYDAY LIFE: MARKERS OF IDENTIFICATION

Смаровоз І.С.,

*orcid.org/ 0000-0001-8686-6195**аспірантка кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства**Бердянського державного педагогічного університету*

У статті розглянуто концепцію габітусу П. Бурдьє, яка дає можливість простежити взаємозв'язок досвіду з повсякденністю. Проаналізовано використання терміна «габітус» у різних галузях науки. Встановлено, що поняття «габітус» першими почали використовувати біологи, після чого Н. Еліас ввів його до соціології, а теоретично осмислив П. Бурдьє, створивши власну концепцію габітусу.

Метою дослідження є систематизація наявних поглядів науковців на концепцію габітусу П. Бурдьє, щоб оцінити можливість використання вибраної концепції для компаративного аналізу творів літератури.

Виокремлено головні характеристики габітусу, такі як історичність, динамічність, взаємозв'язок із соціальною реальністю та повсякденністю, неусвідомленість, гомогенність. Погоджуючись із думкою О. Бойко про те, що для розуміння будови та розвитку сучасного соціуму є актуальним аналіз габітусів, адже в них поєднано усвідомлення ментальних та об'єктивних структур, вважаємо доречним використовувати поняття «габітус» у межах компаративного дослідження, що забезпечить взаємозв'язок досвіду з реальністю.

Встановлено, що літературознавці (Л. Демська-Будзуляк, Ф. Штейнбук, А. Матусяк, Т. Сімян) використовують поняття «габітус» у межах своїх предметів досліджень (наголошують на тому, що саме поняття «габітус» допоможе продемонструвати зміни, які відбуваються в культурі, ідентифікувати особистість, розкрити її характер), проте не піддають його теоретичному літературознавчому аналізу. Підкреслено важливість для літературознавства концепту «габітус», адже, адаптуючись до вимог і можливостей художнього моделювання повсякденності у творі літератури, він дає можливість ґрунтовніше проаналізувати практики художнього моделювання повсякденності. Наголошено на тому, що під час дослідження мовлення персонажа доречним буде використання поняття «лінгвістичний габітус», оскільки це дасть можливість через аналіз словника персонажа відстежувати його сприйняття світу.

Зроблено висновки про те, що теорія габітусів П. Бурдьє, переосмислена з точки зору літературознавства, дає можливість продемонструвати усталеність або змінність (рухомість) самої системи габітусу художньої повсякденності в межах української і польської національних літератур.

Ключові слова: габітус, теорія П. Бурдьє, лінгвістичний габітус, художня повсякденність, компаративний аналіз.

The article considers the concept of "habits" introduced by P. Bourdieu, which makes it possible to trace the relationship of experience with everyday life. The use of the term "habit" in various fields of science is analyzed in this study. It is established that the concept of "habit" was first used by biologists, then N. Elias introduced it to sociology, P. Bourdieu comprehended theoretical material and created his own concept of "habits".

The aim of the study was: to systematize the existing views of scientists on the Bourdieu's concept of habit, to assess the possibility of using the chosen concept for a comparative analysis of literary works.

The main characteristics of habit (historicity, dynamism, relationship with social reality and everyday life, unconsciousness, homogeneity) are highlighted in this study. According to the opinion of O. Boyko, analysis of habits is relevant for understanding the structure and development of modern society, because they combine awareness of mental and objective structures. We consider it appropriate to use the concept of "habit" in a comparative study to ensure the relationship of experience with reality.

It is established that literary critics (L. Demska-Budzuliak, F. Shteinbuk, A. Matusiak, T. Simian) use the concept of "habit" within their research works (they emphasize that the concept of "habit" will help to demonstrate the changes that occur in culture, to identify the individual, to reveal his/her character), but do not interpret it from the point of view of theoretical literary analysis. It is emphasized that the concept of "habits" is important for literary studies, because, adapting to the requirements and possibilities of fictional description of everyday life in a work of literature, it provides an opportunity to analyze the examples of fictional descriptions of everyday life. It is underlined that in the study of the character's speech it will be appropriate to use the concept of "linguistic habit", which will allow tracking his/her perception of the world through the analysis of the character's words and vocabulary.

It is concluded that the P. Bourdieu's theory of habit, reviewed from the point of view of literary criticism, makes it possible to demonstrate the stability or variability (mobility) of the system of habit of fictional everyday life in itself within the Ukrainian and Polish national literatures.

Key words: habit, P. Bourdieu's theory, linguistic habit, fictional everyday life, comparative analysis.

Постановка проблеми. Те, що є звичайним і повсякденним для одного народу, може бути абсолютно чужим і новим для іншого, адже кожен народ пройшов свій шлях історичного розвитку, тому для того, щоб усвідомлено й ґрунтовно проаналізувати повсякденність із точки зору компаративістики, потрібно врахувати історичний контекст, який відображає досвід народу, що обумовлює повсякденність. Нам імponує думка про те, що «повсякдення – це світ досвіду, в якому діє емпіричний суб'єкт на рівні розуму» [11, с. 96]. Через чуттєве сприйняття особистість пізнає світ, усвідомлюючи те, настільки ті чи інші відчуття (радість, біль, задоволення) були визначальними в її житті, та доходить висновків, які є підґрунтям для подальшої діяльності. Такий процес взаємодії індивіда з повсякденністю у процесі соціалізації, формуючи його культурну компетентність, приводить до накопичення досвіду. Наприклад, знайомлячись з етикетом, людина засвоює правила поведінки, жести, рухи тіла, міміку, інтонації («поступатися місцем старшій особі», «не плямкати за столом», «вітатися за руку»), які потім реалізує у повсякденному житті. З цього випливає, що досвід впливає на повсякденне життя людини, але й повсякденне життя впливає на досвід, адже засвоєні нами у дитинстві схеми поведінки можуть змінюватися упродовж життя, під впливом буденних обставин. Наприклад, в умовах епідемії Covid-19 ми позбуваємося звички вітатися за руку, натомість шукаємо нові форми й способи привітання, які згодом можуть перетворитися на габітус. Аналізуючи мотиви поведінки, жести, звички, оцінки людей, французький соціолог П. Бурдьє створив концепцію габітусу, яка допоможе нам дослідити повсякденність буття персонажа, врахувавши його життєвий досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські науковці починають активно використовувати поняття «габітус» у своїх дослідженнях. Наприклад, історик Т. Орлова [10] робить спробу актуалізувати концепцію габітусу як механізму до подолання постколоніального синдрому. Соціолог М. Соболевська [13] критично осмислює поняття «габітус». Філософ А. Єрмоленко [5], спираючись на погляди Ю. Габермаса, послуговується поняттям «габітус розуму».

Термін «габітус» першими почали використовувати біологи для позначення особливостей зовнішнього вигляду рослин. У соціологію поняття “habitus” ввів Н. Еліас, який не дефініював його, а використовував як усім зрозумілий термін. Крім того, концепт «габітус» використовували вчені Е. Дюркгейм, Г. Гегель, М. Вебер,

О. Шпенглер, проте П. Бурдьє наповнив його відповідним змістом.

Він вважав, що «габітуси – системи тривалих та здатних до переміщення диспозицій, структуровані структури, що призначені функціонувати як структури структуруючі, тобто як генеруючі та організуючі принципи практик та репрезентацій, які можуть бути об'єктивно адаптовані до своєї мети, не передбачаючи при цьому свідомої орієнтації на цілі та повне володіння операціями, необхідними для їх досягнення» [1, с. 90]. Як бачимо, на думку П. Бурдьє, габітус – це система стійких, набутих знань, які виробила об'єктивна соціальна реальність. Звідси випливає, що габітус одночасно формується соціальною структурою й формує її, тобто вони є взаємозалежними.

Постановка завдання. Головним завданням дослідження є систематизація наявних поглядів науковців на концепцію габітусу П. Бурдьє задля оцінювання можливості використання вибраної концепції для компаративного аналізу творів літератури.

Виклад основного матеріалу. За «Словником сучасної лінгвістики», габітус (лат. “habitus” – «зовнішність, вигляд, поза» від “habeo” – «тримаю, зберігаю, маю») – це «сукупність засвоєних культурних настанов і форм діяльності, що забезпечує розрізнення людей за смаками та способами життя» [6, с. 145]. Отже, габітус можна розглядати як культурну компетентність, спільну для учасників одного культурного середовища. Ці спільні риси групи індивідів німецький соціолог Н. Еліас визначав як ідентичність і вважав ключовою складовою частиною габітусу.

Однорідність умов існування індивідів зумовлює гомогенність габітусів, «яка наявна в межах одного класу умов існування та соціальних детермінацій, є тим, що робить практики та творчість безпосередньо зрозумілими та передбачуваними, отже, такими, які сприймаються як очевидні й самозрозумілі» [1, с. 99]. Отже, риси, стилі й моделі поведінки, що входять до складу габітусу, обумовлюють невимушеність діяльності індивіда в суспільстві. Вони економлять час на роздуми щодо того чи іншого вчинку, адже особистість рефлекторно діє за схемою, сформованою габітусом, а не формує щоразу її самостійно. Наприклад, засвоївши звичку «не плямкати за столом», особа більше ніколи не роздумуватиме, чи правильно діє, і не шукатиме своїм вчинкам логічного пояснення.

М. Мосьондз, вивчаючи практики соціальної інтеграції сучасної молоді, під габітусом розуміла сукупність «інтерналізованих зразків поведінки, які в життєвому процесі обумовлюють індивіду-

альну і групову соціальну компетентність, тобто здатність і навички правильно розуміти і оцінювати те, що відбувається і ефективно діяти на основі такого розуміння і винесених оцінок, легко вгадувати стабільне і те, що змінюється» [9, с. 46]. Як бачимо, габітус організовує діяльність, але він не націлений на результат і не вимагає від особистості майстерності виконання дій.

Проаналізувавши визначення терміна «габітус», О. Бойко доходить висновку, що «габітус (habit's) – це соціально обумовлена направленість діяти певним чином, практична схема, тобто схема, яка керує та організовує практики» [2, с. 189], і підсумовує: «габітус виступає як система зразків діяльності, які відтворюються індивідами в ході соціальних практик» [2, с. 189]. Погоджуємося з думкою О. Бойко про те, що включені до габітусу зразки поведінки не усвідомлюються індивідом, а засвоюються й відтворюються підсвідомо: «Він (габітус – *I. C.*) вказує на сукупність диспозицій, котрі схиляють індивіда до того, щоб діяти або реагувати певним чином, і, в кінцевому рахунку, зумовлюють практики поведінки та сприйняття індивіда, які є закономірними, не будучи свідомо узгодженими із якимось «правилом»» [2, с. 189], тобто на формування габітусу впливають ментальні й психічні структури індивіда, від яких залежить здатність індивіда до соціалізації.

Якщо розглядати габітус як систему зразків діяльності, то важливо пам'ятати про динамічність габітусу, адже зміни в повсякденності породжуватимуть зміни в габітусі. Н. Еліас вважав, що ці зміни хоч і відбуваються за певними законами, проте їх ніхто не планує: «зміни психічного *habitus*'а, які ми називаємо «цивілізацією», відбуваються у згоді з певним порядком і володіють певною направленістю, хоча вона не планувалась жодною людиною і не була приведена в рух жодними «розумними» цілеспрямованими діями» [4, с. 239].

Вслід за П. Бурдьє І. Карівець наголошував на історичності габітусу: «Можна говорити про історичність габітусу. Це означає, що його формують протягом поколінь. Він передається поколіннями, які змінюють одне одного» [7, с. 197]. Важливо тут зауважити що не просто передається у своєму «первозданному стані», а змінюється під впливом вимог часу. Завдяки своїй динамічності габітус не залишається в минулому, а трансформується й активно впливає на повсякденність, про що говорить О. Бойко: «Габітус, напрацьовуючи схеми та моделі, обслуговує практики повсякденності. А у випадках, коли відбувається руйнування повсякденності, тобто порушується

звичний уклад життя індивідів, відбувається габітуальне засвоєння нової ситуації – поява нових інкорпорованих схем та нового формату повсякденних практик» [2, с. 197]. Як бачимо, габітус тісно пов'язаний із повсякденністю.

Найточніше окреслила взаємозв'язок габітусу з повсякденністю, врахувавши всі особливості такої взаємодії, М. Мосьондз: «Повсякденність (як базова індивідуальна реальність) конструює габітус особистості – звичку, детерміновану соціальними стосунками, що залежить від позиції індивіда в соціальному просторі. Взаємодія габітуалізованих структур і повсякденності відбувається на мікро-, мезо- і макрорівні (сім'я, група та суспільство)» [9, с. 132]. Спираючись на цю думку, можемо стверджувати, що існують сімейні, групові та суспільні (національні) габітуси.

З проаналізованих наукових праць можемо зробити висновок, що габітус – це набуті програми, схеми поведінки індивіда, зміст яких складають жести, звички, інтонації, які дають можливість ідентифікувати особистість як члена тієї чи іншої спільноти й обумовлюють його дії та вчинки в повсякденному житті.

Нам імпонує позиція О. Бойко щодо актуальності використання концепції габітусу, розробленої П. Бурдьє: «для розуміння будови та розвитку сучасного соціуму потрібно спиратися не тільки на психо-ментальні, але й на соціально конструйовані структури. Саме такою категорією дослідження сучасності, де поєднано усвідомлення ментальних структур, завдяки яким суб'єкт сприймає світ, та об'єктивних структур, які дають можливість «вписуватися» в ситуацію, конструювати практики, і виступає таке поняття, як «габітус»» [2, с. 187]. Спираючись на думку О. Бойко, вважаємо актуальним використати поняття «габітус» задля ґрунтовнішого літературознавчого дослідження феномена «художня повсякденність».

Концепт «габітус» починає активно входити у літературознавство, де він адаптується до вимог і можливостей художнього моделювання повсякденності у творі літератури. Спробуємо продемонструвати цю тенденцію на прикладах праць українських та зарубіжних літературознавців.

Л. Демська-Будзуляк у дисертації «Українське літературознавство від ідеї до тексту: неокласичний дискурс (на матеріалі студій кінця XIX – першої третини XX ст.)» висловлює думку про те, що аналіз творів культури, здійснений за концепцією П. Бурдьє («аналіз передбачає вивчення генези габітусу (щоденних соціокультурних практик) мешканців і залучення у нього позиції тих чи інших авторів чи текстів літературного

поля» [3, с. 284]), продемонструє зміни, які відбувалися в культурі. «Такий спосіб аналізу дає можливість визначати джерела, позиції і впливи культурного тексту в соціокультурному полі, а також фіксувати зміни, які проходить певна культура у своєму розвитку» [3, с. 284], – підсумовує авторка. Таким чином, адаптувавши теорію габітусу П. Бурдьє до вимог літературознавства, отримаємо інструмент для глибшого аналізу художнього тексту.

Ф. Штейнбук розглядає габітус як механізм, що виробляє норми поведінки: «габітус – це не епіфеномен практик, а механізм їхнього продукування, який визначається генетично – через двоєдиний процес інтеріоризації/екстеріоризації соціальних відношень» [15, с. 16], а також обґрунтовує свою думку: «отже, габітус романтичного alter ego Ф. Бегбеде водночас як насичується, сказати б, «клубізмом», так і зумовлює «клубістичний» спосіб існування» [15, с. 16].

А. Матусяк розуміє габітус як сукупність певних рис, за якими ми можемо ідентифікувати особистість, а саме чоловіка: «чоловічий габітус, ту матрицю сприйняття, мислення і дії, яка нав'язувала всім членам суспільства андроцентричний горизонт, генеруючи виразний розподіл статей, різниці між ними» [8, с. 7]. Важливо, на нашу думку, звернути увагу на слово «нав'язує» у розумінні габітусу, адже воно вказує на те, що психічно слабка особистість підкоряється габітусу й страждає від цього, тобто діє за принципом «всі так роблять, і я мушу», а це призводить до руйнування індивідуальності, яке може викликати низку різноманітних реакцій і вчинків особистості. Таке розуміння габітусу показує нам «інший бік медалі», а саме негативний вплив габітусу на індивіда, який не може піти проти суспільної думки, тому змушений іти проти себе. В цьому разі А. Матусяк говорить про нав'язування андроцентричної моделі поведінки як важливої складової частини образу справжнього чоловіка.

Говорячи про художню повсякденність, не можемо оминати увагою мовлення персонажа, тому варто згадати поняття «лінгвістичний габітус», описаний у працях П. Бурдьє. Очевидно, що габітус визначає не лише смаки, вчинки, але й мовлення персонажа. Транспонуючи теорію габітусу П. Бурдьє, С. Шепітько зазначає, що «лінгвістичний габітус як «зліпок» причинної історії світу, зцентрованого на суб'єкті, надає екстралінгвістичний смисл семантиці світу» [14, с. 131]. В художній повсякденності лінгвістичний габітус зумовлює мовлення персонажа, яке дає можливість через словник персонажа від-

стежити його сприйняття світу, тому це поняття є актуальним у дослідженні повсякденності. Нам імпонує думка С. Шепітько про те, що «національно-специфічні механізми осмислення, відчуття та оцінки, закладені габітусом, формують ту частину мовної картини світу, що відбиває етнічні особливості її вербалізації» [14, с. 132]. Отже, габітус зумовлює створення й використання тих, а не інших мовних засобів.

Т. Сімян, аналізуючи габітус німецької письменниці японського походження Еко Тавади, звертає увагу на те, як знання мов і перебування на межі двох культур (японської і німецької) розширюють межі ідентичності, стираючи кордони між культурами: «Переходячи культурний кордон від «свого» до «чужого», а від «чужого» до «свого», але вже іншого рівня, письменниця-емігрантка Тавада стає носієм як мінімум двох культур, іншими словами – людиною з гібридною ідентичністю» [12, с. 196]. Очевидно, що гібридна ідентичність спровокує створення спільного для обох культур, тобто полікультурного, габітусу. Т. Сімян вважає, що саме полікультурність письменниці вплинула на тематику й проблематику її творів: «Те, що письменниця опанувала різні національні і культурні мови, породило гібридне усвідомлення гібридної людини, яка рефлексує про географічні і культурні «межі». Але Тавада, як людина «межі» з гібридним мисленням, у своїй творчості підняла проблеми кордонів і взаємопереходів статей» [12, с. 198]. Як бачимо, перебуваючи в різних культурних середовищах і переосмислюючи наявні там габітуси, індивід розширює кордони свого сприйняття світу й творить власні, індивідуальні габітуси, які впливатимуть на його цінності та життєві пріоритети.

Висновки. Отже, теорія габітусів, котра активно входить у науковий обіг літературознавців, сприятиме всебічному осмисленню національно-культурного кодування важливих фактів повсякденності засобами художньої мови, дасть змогу простежити за тим, як у творах не тільки національної літератури, але й інших літератур, відбувалися процеси еволюції або занепаду поведінкових схем повсякденності, котрі склали сутність національного габітусу повсякденності. Це дасть змогу узагальнити та систематизувати накопичені у творах літератури практики художнього моделювання повсякденності.

Теорія габітусів дасть нам можливість у межах компаративного принципу дослідження продемонструвати усталеність або змінність (рухомість) самої системи габітусу повсякденності

у межах української і польської національних літератур, тобто ми зможемо простежити, які поведінкові системи є спільними для українців і для поляків, а які відмінними, головне, як вони впливають на формування повсякденності.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі є теоретичне переосмислення теорії габітусів П. Бурдьє літературознавцями задля використання її як інструменту для аналізу художніх творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдьє П. Практичний глузд / пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка. Київ, 2003. 503 с.
2. Бойко О. Габітус та етносоціальний досвід. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2009. Вип. 88. С. 187–197.
3. Демська-Будзуляк Л. Українське літературознавство від ідеї до тексту: неокласичний дискурс (на матеріалі студій кінця XIX – першої третини XX ст.) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.01, 10.01.06. Київ, 2020. 406 с.
4. Элиас Н. О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования. Москва ; Санкт-Петербург : Университетская книга. Т. 2 : Изменения в обществе. Проект теории цивилизации. 2001. 382 с.
5. Єрмоленко А. Генеалогія моралі як габітусу розуму. *Читання пам'яті Івана Бойченка – 2019. Людина. Історія. Мораль* : збірник наукових матеріалів за результатами Всеукраїнського круглого столу (25 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С. 3–11.
6. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : Донецький національний університет, 2012. 402 с.
7. Карівець І. Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії: теорії, елементи та принципи дослідження : дис. ... докт. філософ. наук : спец. 9.00.03. Львів, 2015. 409 с.
8. Матусяк А. Маскулінний дискурс в українській літературі XX – XXI століть. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX – XXI століть* / ред. А. Матусяк. Київ, 2014. 368 с.
9. Мосьондз М. Практики соціальної інтеграції сучасної молоді в українському суспільстві : монографія. Дніпропетровськ : НГУ, 2014. 140 с.
10. Орлова Т. Габітус, війна і роль суспільствознавців у консолідації українства. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 174–178.
11. Панфілов О., Петрова Л. Багатомірність повсякдення в контексті життєвого світу особистості. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 1 (40) С. 96–108.
12. Симян Т. Ёко Тавада – человек и писатель «границы». *Идеи и идеалы*. 2018. № 4. Т. 2. С. 193–206.
13. Соболевська М. Постструктуралістська стратегія категоріального синтезу соціологічної теорії П. Бурдьє як спроба концептуального переосмислення інтегративних засад суспільного життя. *Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки*. 2011. Вип. 12. С. 10–17.
14. Шепітько С. Лінгвістична аплікація теорії габітусу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2011. Вип. 95 (1). С. 128–132.
15. Штейнбук Ф. Конвергенція топосу насолоди у романах С. Поваляєвої «Замість крові» й Ф. Бегбеде «Романтичний егоїст». *Філологічні науки*. 2016. № 24. С. 12–19.